

Menigheden mellem stat og civilsamfund

Margit Warburg

Indlæg ved Nordisk Kirkeretskonference, Roskilde Universitet, 24. august 2015

Denne morgens tema har overskriften: Styring af en ideel netværksorganisation mellem offentlig og privat, mellem frivillig og ansat, mellem regel og praksis. Det vil jeg komme med nogle religionssociologiske synspunkter på. Når jeg har kaldt mit indlæg ”Menigheden mellem stat og civilsamfund”, så er det en typisk religionssociologisk vinkling, hvor den sociale gruppe – i dette tilfælde menigheden – er analyseenheden.

[PowerPoint: The theme of this morning]

Bent Meier Sørensen har i sit indlæg blandt andet illustreret, at kirken både kan ses som 'kun frivillige' eller 'kun organisation', men ikke kan ses på den måde samtidig. Det giver nogle paradokser for, hvordan organisation og frivillighed forholder sig til hinanden, siger Bent. Jeg er enig med Bent i, at relationen mellem organisation og frivillighed kan være konfliktfyldt. Men jeg vil også fremføre, at en spænding mellem organisation og frivillighed er et grundvilkår, som man ikke bare må leve med i enhver social gruppe – denne spænding er faktisk en vigtig drivkraft i udviklingen af gruppen som et forpligtende fællesskab. Det vil jeg underbygge i denne replik til Bents indlæg, idet jeg vil tage udgangspunkt i et klassisk modsætningspar inden for sociologien, nemlig *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*.

[PowerPoint: *Gemeinschaft* and *Gesellschaft* in brief]

Det var den tyske sociolog Ferdinand Tönnies, som i 1887 foreslog *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* som idealbegreber for sociale relationer mellem mennesker. De relationer, som er bundet i forpligtende fællesskaber, som for eksempel slægtskaber, naboskaber eller venskaber, er *Gemeinschaft*. De relationer, som er baseret på rationelle, typisk økonomiske kalkulationer over, hvad der tjener de involverede agenter bedst, er *Gesellschaft*.

[**KLIK**] Relationer mellem mennesker skabes og vedligeholdes af viljeshandlinger, og Tönnies skelnede mellem naturlige viljeshandlinger (*Wesenwille*), som udsprang af *Gemeinschaft*, og rationelle viljeshandlinger (*Kürwille*), som karakteriserer *Gesellschaft*. Naturlige viljeshandlinger er handlinger, der er motiveret af en fællesskabsfølelse, som giver handlingen et bredere perspektiv – for eksempel at man spontant hjælper sin nabo med læsse

brænde af. Rationelle viljeshandlinger tjener et bestemt, umiddelbart formål – et typisk eksempel er indkøb på nettet, hvor køber og sælger ikke en gang i løbet af handlen når at få nogen personlig relation til hinanden. Handlinger som er regelbundne, for eksempel at man skal melde til folkeregisteret, når man flytter, er også *Gesellschaft*- handlinger. Det er centralt for forståelsen af de to idealtyper af relationer, *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*, at der ligger menneskelige handlinger til grund for dem. *Gemeinschaft* er ikke bare noget der er givet, det er noget der skabes, hvis mennesker vil det, og det samme gælder *Gesellschaft*.

Denne korte fremstilling, som jeg har givet, er faktisk sammenfatningen af tæt ved et halvt århundredes tænkning og diskussion mellem Tönnies og andre samfundsforskere. Tönnies begik fra starten den – kunne man kalde – taktiske fejl, at han brugte *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* til også at beskrive den historiske udvikling – eller afvikling – af de gamle landsbyfællesskaber over mod det moderne industrisamfunds anonyme fællesskab. Han var født i 1855 på en gård i det nordlige Frisland, og oplevede således som barn og ung denne store og gennemgribende samfundsændring. Tönnies's historiske brug af *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* har været kritiseret, blandt andet som udtryk for en romantisering af det førindustrielle samfund, og det har betydet, at mange har overset, at det centrale ved begrebsparret er, at de er idealtyper af almenmenneskelige relationer, som transcenderer tid og sted. Det er som idealtyper, at jeg bruger dem.

Ingen grupper i det virkelige liv er opretholdt alene af *Gemeinschaft*-handling eller alene af *Gesellschaft*- handlinger – begge former for handlinger foregår og er med til at skabe og vedligeholde gruppe-fællesskabet. Når en pinsemenighed samles en vinteraften til bøn og tungetale, så foretager de primært de centrale *Gemeinschaft*-handling, som styrker fællesskabet og giver det mening. Men der er også nogen blandt medlemmerne, der skal have foretaget den *Gesellschaft*- handling det er at betale el-regningen, så bøn og tungetale ikke skal foregå i mørke! Som religionssociolog kan jeg diske op med mange gode eksempler på religiøse grupper, som efter nogle år med masser af *Gemeinschaft*-handling i et euforisk fællesskab gik i opløsning på grund af vilkårlig og elendig administration af gruppens ressourcer. Gruppen forstod ikke eller ville ikke acceptere nødvendigheden af rationelle *Gesellschaft*- handlinger.

Lisbet Christoffersen har i 1998 skrevet bogen: *Kirkeret mellem stat, marked og civilsamfund*. Her har hun et kapitel, hvis overskrift er ”Menighed og civilsamfund”. Kapitlet indledes (pp. 234-235) med, at hun stiller spørgsmålet, om der mon findes et sogn, hvor de folkekirkelige opgaver, der udfyldes, alene er de, som er foreskrevet i love og bestemmelser om præstens og menighedsrådets opgaver. Lisbet svarer selv på spørgsmålet, at et sådant sogn

er hun aldrig stødt på i virkeligheden. I praksis foregår der en masse aktiviteter ved siden af de obligatoriske kirkelige og administrative handlinger, og de er drevet af frivilligt arbejde med henblik på at styrke det lokale fællesskab – altså *Gemeinschaft*-handling.

Et forhold, som har givet anledning til en del misforståelser, er, at *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* ofte fejlagtigt er blevet opfattet som hinandens modsætninger – groft sagt vil det sige, at jo mere *Gemeinschaft* des mindre *Gesellschaft* og omvendt. Her er vi måske ved problemets kerne, som jeg har forstået Bent Meier Sørensens fortolkning af verset fra 1. Korinterbrev.

[PowerPoint: *Contrary or complementary ideal types?*]

Jeg har tidligere i min forskning arbejdet meget med netop denne problematik, og jeg har argumenteret for, at Tönnies's brug af idealtyperne *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* **ikke** indebærer, at de er antagonistiske idealtyper, men er et sammenhørende par af idealtyper, som står i et **komplementært** forhold til hinanden. [KLIK] Som Tönnies skrev i 1931: "... das Wesen von Gemeinschaft und Gesellschaft zieht sich vielmehr durch alle Arten der Verbundenheit hindurch, ..." ¹ Det har jeg understreget gennem at bruge en grafisk model, som illustrerer forskellen mellem antagonistiske og komplementære idealtyper. [KLIK]. Grafen viser først, hvordan to grupper, A og B kan placeres på en linje, som spænder mellem de to antagonistiske idealtyper, *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*. A eksemplificerer en gruppe, som fortrinsvis er *Gemeinschaft-orienteret*, mens B er en gruppe, som fortrinsvis er *Gesellschaft-orienteret*. [KLIK] Den anden graf viser, hvordan man kan illustrere, at de to grupper står i et komplementært forhold til hinanden. Man kan stadig se, at A fortrinsvis er *Gemeinschaft-orienteret*, mens B fortrinsvis er *Gesellschaft-orienteret*, men de to idealtyper er ikke længere hinandens modpoler.

Modellen er velegnet til at illustrere udfordringen med at optimere brugen af de begrænsede ressourcer, som gruppen har. Gruppen skal bruge ressourcer på nødvendige *Gesellschaft*-orienterede aktiviteter af organisatorisk og administrativ art for at sikre gruppens funktionsduelighed, herunder ikke mindst at sikre gruppens økonomi. På den andens side må disse aktiviteter ikke belaste medlemmerne for meget eller tage ressourcer bort fra de lige så nødvendige *Gemeinschaft*-orienterede aktiviteter, som understøtter medlemmernes trivsel og

¹ Ferdinand Tönnies, "Gemeinschaft und Gesellschaft", in Alfred Vierkandt (ed.), *Handwörterbuch der Soziologie*, Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, 1931, pp. 180-191 (quotation p. 186).

engagement. Hvis det sker, risikerer man, at medlemmerne vender sig bort fra fællesskabet, bliver passive og i sidste ende melder sig ud.

Situationen er en lidt anden for menighederne i den danske folkekirke, fordi tilvejebringelsen af de økonomiske ressourcer til at drive det kirkelige arbejde ikke påhviler menigheden, men fordeles centralt på mere eller mindre bunden måde. Menighedens opretholdelse sker ikke på markedets vilkår, sådan som for eksempel tilfældet er for de mange forskellige kirkesamfund i USA, hvor de må konkurrere med hinanden om at tiltrække medlemmer og skaffe penge.

Mit studium af de danske kirker i udlandet har imidlertid givet mig et indtryk af, hvordan det er for en menighed at skulle mobiliseres ressourcer i et helt andet omfang, end hvad der er nødvendigt blandt folkekirkelige menigheder i Danmark. Selv om en del af menighederne får en statsstøtte i form af hel eller delvis dækning af de udsendte præsters lønninger, så skal de øvrige driftsomkostninger, herunder drift og vedligehold af eventuel egen kirkebygning, dækkes af medlemmerne direkte. De danske udlandskirker har i den forbindelse flere steder haft succes med at engagere medlemmerne i fælles aktiviteter, som både er *Gemeinschaft*-orienterede og *Gesellschaft*-orienterede.

[PowerPoint: Christmas fair in the Danish church in Paris]

Et eksempel på sådanne aktiviteter er afholdelsen af de årlige julebasarer i de danske udlandskirker. Indtægterne fra julebasarerne er afgørende for kirkernes økonomi – typisk dækker overskuddet fra julebasaren mellem en fjerdedel og halvdelen af en udlandskirkes kirkens årlige driftsbudget. Samtidig mobiliserer julebasarerne et stort antal af de lokale udlandsdanskere til frivilligt at lægge en masse arbejdstimer i det praktiske arbejde med at planlægge og afholde den årlige julebasar. Jeg har spurgt både nøglepersoner og mere menige deltagere om, hvorfor de gør det. Deres begrundelse er typisk, at de gør det, fordi de er glade for det fællesskab, der er omkring julebasaren, men også fordi de ved, hvor afgørende indtægterne fra julebasaren er. Julebasaren styrker således både *Gemeinschaft* blandt de lokale udlandsdanskere og *Gesellschaft* i form af at være en vigtig indtægtskilde. Hvis det sidste ikke var tilfældet, ville engagementet i julebasaren naturligvis ikke give mening for de fleste. De er helt klare over, at en dansk udlandskirke eksisterer på markedets vilkår.

Min konklusion af dette indlæg er naturligvis ikke en anbefaling af at gøre folkekirke-menighederne mere markedsorienterede, således at den økonomiske nødvendigheds jernlov ville tvinge dem til enten at engagere deres medlemmer mere i ressourcefremskaffelsen eller også lade menighederne dø. Det skal jeg naturligvis som forsker ikke tage stilling til. Men

spørgsmålet om afbalancering af *Gemeinschaft*-orienterede og *Gesellschaft*-orienterede aktiviteter og spørgsmålet om at gøre begge former for aktiviteter meningsfulde for menighedernes medlemmer vil efter min vurdering blive mere og mere påtrængende. Det sker fordi folkekirken mister medlemmer og langsomt derigennem mister sin selvfølgelige status som en folkekirke, som danskerne kan betjene sig af uden noget reelt form for modkrav.